

Київський університет імені Бориса Грінченка

ПЕТРОЩУК НАТАЛІЯ РОМАНІВНА

УДК 373.3.091.12:005.963](477)"1864/1917"

**РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВЧИТЕЛІВ
НАРОДНИХ ШКІЛ В УКРАЇНІ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському університеті імені Бориса Грінченка, м. Київ.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України
Березівська Лариса Дмитрівна,
Державна науково-педагогічна
бібліотека України імені В.О.Сухомлинського,
директор.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Лобода Світлана Миколаївна,
Національний авіаційний університет,
завідувач кафедри комп'ютерних
мультимедійних технологій;

кандидат педагогічних наук, доцент
Корж-Усенко Лариса Вікторівна,
Сумський державний педагогічний
університет імені А.С.Макаренка,
доцент кафедри менеджменту освіти
та професійної підготовки.

Захист відбудеться «28» грудня 2016 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.01 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка (04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б).

Автореферат розісланий «___» листопада 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.А. Венгловська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Інноваційні зміни в освіті України в умовах інтеграції в європейський освітній простір потребують постійного підвищення кваліфікації педагогів, діяльність яких спрямовується на зростання інтелектуального й духовного потенціалу особистості. Концептуальні положення, що стосуються змісту, форм та організації підвищення кваліфікації вчителів, ґрунтуються на законах України «Про освіту» (1991, 2006), «Про загальну середню освіту» (1999), «Про вищу освіту» (2014), Національній доктрині розвитку освіти України (2002), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), міській комплексній цільовій програмі «Освіта Києва. 2016–2018 роки». У нормативних документах наголошується на необхідності фундаменталізації професійної підготовки педагога, її неперервності, гуманістичній спрямованості, демократизації, всебічності та варіативності. Так, у законі України «Про вищу освіту» (2014) ідеться про післядипломну освіту як спеціалізоване вдосконалення освіти і професійної підготовки вчителя поглибленням, розширенням та оновленням його професійних знань, умінь і навичок або набуттям іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітнього рівня та практичного досвіду.

Навчання за програмою довгострокового підвищення кваліфікації спрямовується на опанування, оновлення та поглиблення вчителями спеціальних фахових, науково-методичних, педагогічних, соціально-гуманітарних, психологічних, правових, економічних та управлінських компетентностей, у тому числі на вивчення вітчизняного досвіду, що може сприяти підвищенню професійності сучасного педагога. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження еволюції перших інституцій підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в Україні, більшість територій якої входили до складу Російської імперії. Це був період, коли відбувалися кардинальні зміни в усіх сферах суспільного життя. Підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл зумовлювалося потребою поновлення знань, поширення передових для цього періоду методичних напрацювань, набуття практичних навичок викладання предметів.

Історіографічний пошук засвідчив, що проблема підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні в обраних хронологічних і територіальних межах як окрема історико-педагогічна наукова проблема комплексно й системно не вивчалася. Певною мірою її досліджували в різних аспектах сучасні українські вчені: Л. Бадья (підготовка вчителів на земських курсах), Л. Березівська (діяльність просвітницьких товариств), О. Білецький, Л. Корж, Л. Рябовол (розвиток народної освіти в окремих губерніях України), В. Вдовенко (учительські з'їзди), Н. Гупан (історіографія педагогіки), Н. Дем'яненко, С. Лобода (загальнопедагогічна підготовка вчителя), І. Зайченко (українська національна школа на сторінках преси), С. Крисюк (становлення післядипломної освіти), О. Лавріненко (поєднання практичної й теоретичної підготовки вчителя), С. Лисенко (психолого-педагогічна підготовка вчителів), В. Пуцов (теоретичні основи підвищення кваліфікації), А. Сав'юк (просвітницька діяльність жіночих громадських організацій).

Аналіз наукових праць учених, які безпосередньо чи опосередковано стосуються досліджуваної проблеми, показав, що формування системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів народних шкіл в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в цілому досліджено недостатньо. Зважаючи на це, актуальність дослідження в науково-теоретичному аспекті зумовлюється потребою подолання фрагментарності в історико-педагогічних знаннях щодо розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл та визначення її місця в сучасній педагогіці; у соціально-практичному аспекті – потребою в критичному аналізі умов становлення інституцій системи підвищення кваліфікації вчителів в Україні як певного досвіду для творчого його осмислення в ході реформування сучасної системи педагогічної освіти. Отже, актуальність проблеми, її наукова доцільність і недостатня розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Розвиток системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка і є складником теми «Філософські, освітологічні та методичні засади компетентнісної особистісно-професійної багатопрофільної університетської освіти» (реєстраційний номер № 0110U006274).

Тема дисертації затверджена вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 3 від 24.02.2011р.) та узгоджена на засіданні бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 26.04.2011 р.).

Мета дослідження – цілісно розкрити особливості організації, змісту, форм та методів навчання в системі підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. для представлення історико-педагогічного знання щодо досліджуваного феномена.

Відповідно до теми та мети визначено основні **завдання** дослідження:

1. З'ясувати історіографію проблеми, схарактеризувати джерела та поняттєво-термінологічний апарат дослідження.

2. Розробити періодизацію становлення і розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття з урахуванням суспільно-політичних, соціально-економічних і педагогічних чинників.

3. Виявити типи і функції інституцій підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл досліджуваного періоду.

4. Розкрити організаційні особливості становлення і розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів.

5. Схарактеризувати зміст, форми і методи навчання в різних інституціях підвищення кваліфікації педагогів.

Об'єкт дослідження – розвиток системи підвищення кваліфікації педагогічних працівників в Україні.

Предмет дослідження – особливості організації та змістового забезпечення системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні другої половини XIX – початку XX століття.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини XIX – початок XX ст. Нижньою межею є 1860 р., коли Міністерством народної освіти було видано розпорядження «По Височайшому повелінню про запровадження педагогічних курсів», що уможливило підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл у контексті широкомасштабних перетворень у всіх сферах суспільного життя Російської імперії, до якої входила більшість українських земель. При цьому активізувався громадсько-педагогічний рух, підвищилася увага науковців до проблеми професійної підготовки педагогічних кадрів, зокрема вчителів народних шкіл. Верхньою межею є 1917 р., коли внаслідок Лютневої революції відбулись істотні суспільні трансформації, почали змінюватись освітня парадигма, структура, зміст навчання в системі підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Наддніпрянської України. Це Київська, Подільська, Волинська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Катеринославська, Херсонська й Таврійська (без Криму) губернії, що входили до складу Російської імперії.

Для розв'язання поставлених завдань застосовувалися такі **методи**:

– *загальнонаукові* (історико-педагогічний і системний аналіз, узагальнення, хронологічно-проблемний) – дали змогу висвітлити організаційно-змістові та методичні основи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл України в досліджуваний період;

– *історико-структурний* – сприяв розробці структури дослідження;

– *історико-генетичний* – допоміг проаналізувати суспільно-політичні, педагогічні умови становлення системи підвищення кваліфікації вчителів;

– *конструктивно-генетичний* – уможливив розробку періодизації розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл у визначених хронологічних і територіальних межах;

– *історико-типологічний* – сприяв розробці типів курсів підвищення кваліфікації вчителів у різні історичні періоди;

– *історико-компаративістський*, або *порівняльно-зіставний*, – дав можливість порівняти діяльність установлених типів підвищення кваліфікації в різні періоди розвитку системи підвищення кваліфікації і сформулювати висновки;

– метод *термінологічного* аналізу – сприяв формулюванню визначень окремих термінів відповідно до предмета дослідження в педагогічному аспекті;

– *конкретно-історичний* – допоміг проаналізувати й висвітлити факти з історії формування системи підвищення кваліфікації вчителів;

– *персоналістично-біографічний* – уможливив аналіз історико-педагогічної літератури, присвяченої персоналіям, які брали участь у розробці організаційно-змістових і методичних основ системи підвищення кваліфікації вчительських кадрів.

Джерельну базу дослідження становлять:

– *нормативно-правові акти*, що регулювали діяльність інституцій підвищення кваліфікації вчителів (законодавчі акти, розпорядження, циркуляри Міністерства народної освіти, циркуляри попечителів навчальних округів);

– уведені та не введені до наукового обігу *документи і матеріали* про становлення й розвиток інституцій підвищення кваліфікації народних учителів (програми курсів та з'їздів, звіти про їх проведення, виступи керівників та організаторів курсів і з'їздів та ін.), які зберігаються в Центральному державному історичному архіві України (фонд № 707 – Управління попечителя Київського навчального округу); Державному архіві м. Києва (фонди: № 55 – Київська 8-ма приватна гімназія; № 95 – Київське реальне училище, 1902–1913 рр.; № 99 – Київське міське парафіяльне училище № 5; № 152 – Київське міське парафіяльне училище № 47; № 175 – Київська приватна жіноча гімназія А.Т. Дучинської; Р.- 92 – Циркуляри, інструкції);

– *періодичні видання* другої половини ХІХ – початку ХХ ст., де опубліковано праці педагогів та освітніх діячів, що стосуються проблеми підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл, а саме: «Вісник виховання» (1890–1917), «Журнал Міністерства народної освіти» (1834–1917), «Російська думка» (1880–1918), «Російська школа» (1890–1917), «Київська пошта» (1909–1912), «Південна копійка» (1910–1916), «Народна освіта» (1896–1917), «Вільна українська школа» (1917–1920);

– *монографії, мемуари, методичні посібники для народної школи, брошури* вітчизняних педагогів та освітніх діячів (В. Акімов, М. Бунаков, Б. Веселовський, В. Водовозов, Б. Грінченко, М. Демков, Є. Звягінцев, П. Каптерев, М. Корф, М. Пирогов, І. Полянський, В. Помелов, С. Русова, А. Теплов, Д. Тихомиров, Г. Фальборк, В. Чарнолуський, М. Чехов);

– *інтерпретаційні джерела* (монографії, дисертації, брошури, посібники, науково-довідкові видання, статті в контексті досліджуваної проблеми тощо).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

цілісно розкрито особливості становлення і розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст.; за визначеними критеріями (зміни в нормативній базі, що регламентували діяльність курсів і з'їздів різних типів; громадсько-педагогічне подвижництво, що впливало на їх еволюцію) розроблено періодизацію розвитку підвищення кваліфікації вчителів: *перший період* – 1860–1899 рр. – початковий громадсько-педагогічний – зародження організаційних форм підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл, створення його окремих елементів (етапи: перший – 1860–1875 рр. – початок діяльності вчительських курсів і з'їздів; другий – 1875–1885 рр. – поживлення в діяльності вчительських курсів; третій – 1885–1899 рр. – значне скорочення кількості курсів і з'їздів для вчителів); *другий період* – 1899–1917 рр. – громадсько-державний – інтенсифікація формування системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл, що характеризувалася створенням мережі інституцій (курси, з'їзди), головною метою яких було розв'язання проблеми нестачі кваліфікованих педагогічних кадрів для народних шкіл (етапи: перший – 1899–1906 рр. – поступове збільшення тривалості вчительських курсів та з'їздів, їх урізноманітнення; другий – 1906–1917 рр. – найбільша активізація діяльності

вчительських курсів і з'їздів); виявлено і схарактеризовано в порівняльно-зіставному аспекті типи та функції інституцій підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл для обох періодів: курси – загальноосвітні, педагогічні, церковні, змішані, предметні, сільськогосподарські, лекції-курси – з'їзди – державні, земські, губернські, повітові, міські – і відповідні їм форми навчання – бесіди, лекції, конференції з обміну досвідом, практичні заняття, самостійні роботи, екскурсії, виставки тощо; розкрито мету підвищення кваліфікації (навчальна, розвивальна, виховна); ключові принципи, що визначали зміст підготовки вчителів для народних шкіл (демократичний, гендерний, гуманістичний, трудовий); виокремлено характерні особливості організаційної діяльності інституцій підвищення кваліфікації для обох періодів (діяльність спеціальної зразкової школи, проведення з учителями теоретичних занять; функціонування вчительських з'їздів у формі конференцій з обміну досвідом); виявлено відмінні характеристики (другий період – збільшення тривалості курсів та з'їздів, кількості учасників, вищий рівень організації, урізноманітнення типів вчительських курсів); визначено особливості проведення курсів для вчителів національних меншин (за спеціально розробленими програмами та посібниками, складання іспитів після закінчення курсів);

уточнено наукове знання щодо діяльності земств, громадських організацій та їхніх діячів з метою підвищення кваліфікації вчителів в означених територіальних та хронологічних межах;

подальшого розвитку набули: характеристика історіографії та джерел дослідження; поняття підвищення кваліфікації вчителів (доповнено та узагальнено); висвітлення теоретичних підходів до підвищення кваліфікації вчителів як наукової проблеми; аргументація суспільно-політичних (державна освітня політика); соціально-економічних (фінансове, матеріальне забезпечення) та педагогічних чинників (розвиток шкільної освіти, вищої педагогічної освіти, громадсько-педагогічний рух, ідеї передових педагогів), які впливали на організацію та зміст вчительських курсів і з'їздів в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.

До наукового обігу *введено* невідомі й маловідомі (архівні) документи (накази, рішення, розпорядження, протоколи, довідки, відповідні записки, звіти, відомості, матеріали оглядів, нарад) із фондів Центрального державного історичного архіву України (ф. 707, оп. 296 (1888), спр. 61; оп. 256 (1913), спр.169; оп. 217 (1893), спр. 44; оп. 219 (1895), спр. 59; оп. 220 (1896), спр. 55; оп. 227, спр. 53; оп. 227, спр.102; оп. 229 (1907–1916), спр. 32; оп. 229, спр. 264; оп. 258, спр. 121; оп. 296, спр. 61; оп. 317, спр. 551), що дало можливість розширити й конкретизувати історико-педагогічні знання про розвиток системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні другої половини XIX – початку XX ст.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що на основі дисертаційних матеріалів розроблено змістовий модуль «Розвиток системи підвищення кваліфікації народних учителів в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.» для поглиблення в учителів-слухачів курсів підвищення кваліфікації уявлень про організаційно-змістові основи, форми, методи навчання на курсах і з'їздах учителів народних шкіл; створено веб-сторінку «Музейна зала: з історії підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл». Теоретичні результати й

висновки дослідження, фактологічний матеріал додатків, джерельна база можуть використовуватись у процесі розв'язання наукових і практичних завдань післядипломної освіти педагогів, для розширення чи доповнення змісту навчального курсу історії педагогіки, підготовки підручників, посібників з цієї дисципліни, у дослідженнях з питань історії педагогіки.

Результати дослідження **впроваджено** в освітній процес Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка №1/767 від 28.10.2015 р.), Херсонського державного університету (довідка № 01-28/ 2265 від 06.11.2015 р.), Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка (довідка № 44 від 09.11.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. У статті «Організаційні та змістові характеристики проведення предметних учительських курсів на території Російської імперії на початку ХХ століття», написаній у співавторстві з О. Петрощуком, автором висвітлено організаційні особливості проведення предметних курсів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й наукові результати оприлюднено у формі доповідей, повідомлень на науково-практичних конференціях: *міжнародних* – «Андрогогіка і ціложиттєве навчання: освітні ідеали людини і суспільства» у рамках програми ХІ Міжнародного тижня освіти дорослих в Україні «Освіта дорослих для розуміння і соціального партнерства» (Київ, 2010); «Українознавство у світовому гуманітарному просторі» (Київ, 2010); «Акмеологія – наука ХХІ століття» (Київ, 2011), «1025-річчя історії освіти в Україні: традиції, сучасність та перспективи» (Київ, 2014); *всукраїнських* – «Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти» (Київ, 2010); «Київ у соціокультурному просторі ХІХ–ХХІ століть: національний та європейський контекст» (Київ, 2011); «Проблеми освітнього і наукового контентів професійної підготовки вчителів-філологів» (Глухів, 2013), «Актуальні проблеми сучасних історико-педагогічних досліджень шкільної освіти» (Київ, 2014); *науково-практичних* – «Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку» (Київ, 2014); на *звітній науково-практичній конференції Інституту педагогіки НАПН України* (Київ, 2013); на засіданнях кафедри теорії та історії педагогіки, кафедри методики суспільно-гуманітарної освіти і виховання Київського університету імені Бориса Грінченка (2010–2015).

Публікації. Основні результати дослідження висвітлено в 13 публікаціях, серед яких: 12 – одноосібні, 1 – у співавторстві; 6 з них опубліковано в наукових фахових виданнях України, 2 – у наукових виданнях інших держав, 1 – у збірнику наукових праць, 4 – у збірниках матеріалів і тез конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (300 найменувань), з них 96 найменувань – архівні матеріали. Загальний обсяг дисертації складає 250 сторінок, основний текст – 176 сторінок. Робота містить 18 додатків (34 сторінки).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, проаналізовано ступінь розробленості проблеми; схарактеризовано джерельну базу, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання й методи дослідження; розкрито наукову новизну, практичне значення, відображено апробацію і впровадження результатів дисертаційного дослідження; наведено дані про публікації, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «**Підвищення кваліфікації вчителів як історико-педагогічна проблема**» з'ясовано ступінь дослідженості проблеми; окреслено джерела дослідження; схарактеризовано поняттєво-термінологічний апарат дослідження; на основі визначених критеріїв розроблено періодизацію формування системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл.

Історіографічний пошук дав змогу виділити чотири періоди у проведенні досліджень з формування системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні досліджуваного періоду.

Перший період – історіографія імперської доби (1860–1917): окремі праці педагогів та освітян (В. Акімов, Н. Бунаков, Б. Веселовський, В. Водовозов, Б. Грінченко, М. Демков, Є. Звягінцев, П. Каптерев, М. Корф, М. Пирогов, І. Полянський, В. Помелов, С. Русова, А. Теплов, Д. Тихомиров, Г. Фальборк, В. Чарнолуський, М. Чехов та ін.) об'єктивно й неупереджено висвітлюють роботу перших інституцій підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл.

Другий період – історіографія доби Української революції (1917–1920), коли в центрі уваги опинилися проблеми українізації освіти, створення засад нової української школи взагалі та системи підвищення кваліфікації вчителів зокрема (В. Клименко, С. Постернак, Я. Чепіга).

Третій період – історіографія радянської доби (1920–1991): історико-педагогічні праці цього періоду присвячені критичному аналізу з ідеологічним ухилом освітньої політики царського уряду та земської освітньої діяльності стосовно підвищення кваліфікації народних учителів, що було зумовлено впливом авторитарної комуністичної парадигми (В. Борисенко, А. Вежлев, А. Ососков, П. Худоминський та ін.). Водночас тогочасні праці вчених містять цінний фактологічний матеріал.

Четвертий період – історіографія в умовах незалежної України (з 1991 р.): об'єктивне і неупереджене висвітлення певних аспектів проблеми українськими істориками педагогіки (Л. Бадья, Л. Березівська, О. Білецький, В. Вдовенко, Р. Гавриш, Н. Гупан, Н. Дем'яненко, І. Зайченко, В. Попова, Л. Корж, О. Лавріненко, І. Лисенко, С. Лисенко, С. Лобода, О. Мармазова, Н. Олійник, Л. Рябовол, А. Сав'юк, Л. Сігаєва, О. Сухомлинська та ін.), істориками (Р. Гавриш, О. Драч, В. Курченко, Ф. Левітас, О. Мармазова) та зарубіжними науковцями (І. Кузьменко, Н. Нестерова, В. Помелов, Ф. Саутієва).

Водночас історіографічний аналіз наукової літератури свідчить про відсутність цілісного історико-педагогічного дослідження розвитку системи

підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл у визначених хронологічних і територіальних межах.

У дисертаційній роботі систематизовано і класифіковано джерельну базу, що допомогла в розв'язанні проблеми: нормативно-правові документи, які регулювали розвиток інституцій підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл (законодавчі акти, розпорядження, циркуляри); матеріали та документи (звіти й циркуляри попечителів навчальних округів, звіти про роботу вчительських курсів і з'їздів, програми курсів, виступи організаторів і керівників курсів та з'їздів), що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України, Державному архіві м. Києва; періодичні видання другої половини XIX – початку XX ст., де публікувались оголошення про проведення майбутніх курсів і з'їздів, їх програми, кошторис, звіти про їх проведення; монографії, мемуари, методичні посібники для народної школи, брошури вітчизняних педагогів та освітніх діячів досліджуваного періоду; інтерпретаційні джерела (монографії, дисертації, брошури, посібники, науково-довідкові видання, відповідні статті).

На основі аналізу науково-довідкової літератури, праць українських учених схарактеризовано поняттєво-термінологічний апарат дослідження, визначено основні поняття: підвищення кваліфікації вчителів, організаційно-змістові основи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл, учительські курси, з'їзди, народний учитель, народна школа.

До народних шкіл відносимо навчальні заклади, які надавали початкову елементарну освіту (державні та приватні, міські та сільські). Основними типами початкової школи в сільській місцевості у 1861–1917 рр. були земські школи, зразкові училища Міністерства народної освіти, церковнопарафіяльні школи, школи грамоти; у містах – міські парафіяльні училища та школи міського самоврядування. Стати вчителем народної школи можна було після закінчення спеціального навчального закладу або складання відповідного іспиту.

На основі методологічних підходів сучасних істориків педагогіки до наукового обґрунтування періодів різних феноменів освіти, визначених критеріїв (зміни в нормативній базі, що забезпечували діяльність інституцій підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл; громадсько-педагогічне подвижництво, що впливало на їх еволюцію) розроблено періодизацію формування системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні у контексті суспільно-політичних (державна політика уряду), соціально-економічних (фінансове, матеріальне забезпечення) та педагогічних чинників (розвиток шкільної освіти, вищої педагогічної освіти, ідеї передових педагогів, громадсько-педагогічний рух).

Перший період – 1860–1899 рр. – початковий громадсько-педагогічний – зародження організаційних форм підвищення кваліфікації вчителів (учительські курси і з'їзди), створення окремих елементів їх структури (етапи: *перший* – 1860–1875 рр. – початок діяльності вчительських курсів-з'їздів; *другий* – 1875–1885 рр. – поживлення діяльності вчительських курсів; *третій* – 1885–1899 рр. – значне зменшення кількості курсів і з'їздів учителів у контексті імперської політики).

Другий період – 1899–1917 рр. – громадсько-державний – інтенсифікація формування системи підвищення кваліфікації, що характеризувалася розширенням

мережі інституцій (курси, з'їзди), удосконаленням змістових основ їх діяльності (етапи: *перший* – 1899–1906 рр. – поступове збільшення тривалості вчительських курсів, їх урізноманітнення; *другий* – 1906–1917 рр. – найбільша активізація діяльності вчительських курсів та з'їздів).

У другому розділі «**Формування інституцій підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні (1860–1899)**» схарактеризовано державну політику уряду; визначено роль громадсько-просвітницького подвижництва в справі підвищення кваліфікації вчителів; форми, зміст і методи навчання в інституціях підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл.

Під час дослідження з'ясовано основні чинники створення вчительських курсів і з'їздів педагогів як інституцій підвищення кваліфікації у 60-70-х роках XIX ст.: соціально-економічні потреби суспільства, неспроможність держави забезпечити школи потрібними педагогічними кадрами, низький рівень грамотності українського населення, розвиток громадської і приватної ініціативи, збільшення кількості народних шкіл, особливо земських (міських та сільських) і церковнопарафіяльних, у процесі реформування шкільної освіти, низький рівень кваліфікації вчителів.

Аналіз державної політики щодо підвищення кваліфікації народних учителів засвідчив, що для правового забезпечення вчительських курсів і з'їздів Міністерство народної освіти видало низку регламентуючих документів: розпорядження «По Височайшому повелінню про запровадження педагогічних курсів» (1860), Правила про з'їзди (1870), Правила про курси (1875), що регламентували діяльність курсів і з'їздів. Ці документи були відповіддю влади на громадську ініціативу щодо підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл та способом здійснення контролю за цим процесом.

Створені Міністерством народної освіти у 80-х роках XIX ст. циркуляри сприяли виникненню професійно орієнтованих курсів з метою поширення сільськогосподарських знань (про овочівництво, городництво, садівництво, бджільництво, шовківництво тощо).

Дослідження підтвердило, що впродовж другої половини XIX ст. земства та громадські організації (Київське і Харківське товариства грамотності, Фребелівське товариство та ін.) розгорнули широкомасштабну роботу з підвищення кваліфікації вчителів. Міністерство народної освіти здебільшого виконувало функції контролюючого органу, а всі організаційні питання (фінансування, добір фахових керівників, вивчення запитів курсистів, тривалість курсів, забезпечення вчителів навчальною та методичною літературою, проїзд, проживання та харчування курсистів) мали розв'язувати земства і громадські організації, які не вбачали альтернативи вчительським курсам і з'їздам щодо підвищення кваліфікації вчителів. Вони розробляли нормативну базу проведення нових на той час типів курсів для вчителів (предметні, загальноосвітні, сільськогосподарські тощо), добирали кваліфіковані кадри для викладання на них.

З'ясовано, що в 70-х роках XIX ст. вчительські з'їзди майже не проводилися через недостатній рівень підготовки вчителів для участі в їх роботі, тому діяли курси-з'їзди, з'їзди інспекторів народних шкіл, на яких обговорювались нагальні

питання шкільної практики. У 80–90-х роках ХІХ ст. проведення учительських з'їздів активізувалось.

Установлено основні форми навчання на вчительських курсах у досліджуваний період: лекції, бесіди, екскурсії, уроки, які проводили керівники курсів і вчителі в спеціально організованій для цього школі. Виставки підручників і наочності, які влаштовувалися керівниками курсів і з'їздів, сприяли підготовці курсистів до проведення уроків та написання рефератів. З'їзди для вчителів відбувались у формі засідань, на яких обговорювалися важливі питання шкільного життя, та конференцій з обміну досвідом. Заняття на курсах склалися з практичної частини (заняття у спеціально організованій зразковій школі) та теоретичної (вечірні бесіди з керівниками курсів, написання конспектів уроків, конференції з обміну досвідом). Вечірні бесіди з керівниками курсів стосувалися питань педагогіки, психології, позаурочного виховання, використання наочності, ведення шкільної документації, благоустрою школи, взаємовідносин учителів з батьками. На сільськогосподарських курсах учителі оволодівали основами сільськогосподарських знань, набували практичних навичок роботи в полі, саду, проводили хімічні досліди.

На курсах домінували такі способи перевірки здобутих учителями знань: реферати, вечірні бесіди з керівниками, письмові роботи, письмові звіти, конспекти уроків, самостійні роботи, завдання для самостійної роботи на рік, протоколи занять, перевірка конспектів уроків, складання усних і письмових іспитів після закінчення курсів.

На з'їздах розглядалися політичні, соціальні, педагогічні проблеми: питання позашкільної роботи, матеріального забезпечення шкіл, взаємодії школи, батьків і громадськості; кадрові питання; учителів ознайомлювали з передовими досягненнями тогочасної науки і техніки; відбувався обмін досвідом викладання у школі.

З'ясовано, що в роботі учительських курсів і з'їздів у другій половині ХІХ ст. для передачі та сприйняття інформації застосовувалися словесні, практичні та наочні методи.

У третьому розділі **«Розвиток системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл України (1899–1917)»** схарактеризовано різні типи вчительських курсів, з'їздів; з'ясовано мету, завдання та особливості організації системи підвищення кваліфікації вчителів; розглянуто форми, зміст і методи навчання на курсах і з'їздах; визначено організаційно-змістові основи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл для національних меншин.

Установлено, що під впливом громадсько-педагогічної критики в руслі тогочасних освітніх реформ Міністерство народної освіти на початку ХХ ст. дозволило попечителям навчальних округів самостійно відкривати народні школи, в результаті чого збільшилась їх кількість і зросла потреба в учителях. Завдяки розширенню мережі вчительських інститутів (Глухівський, Вінницький, Катеринославський, Київський, Миколаївський, Полтавський, Чернігівський, Юр'ївський) збільшилась кількість кваліфікованих учительських кадрів. Водночас при вчительських інститутах організовувалися різноманітні курси та з'їзди для підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл. Законодавство, яким

регламентувалося функціонування цих інституцій, на початку ХХ ст. не змінилось. Як і в попередній період, організовуючи курси для вчителів народних шкіл, керувалися Правилами про курси 1875 р. Революційні події 1905 р., громадський рух за національну школу сприяли ухваленню в 1906 р. положення «Про тимчасові правила про публічні зібрання», що значно спростило процедуру відкриття та функціонування інституцій підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл.

На початку ХХ ст. функціонували такі *типи* курсів учителів: загальноосвітні, змішані, педагогічні, сільськогосподарські, церковні, спеціальні, або предметні, та нові на той час систематичні курси-лекції.

Значну роль у формуванні системи підвищення кваліфікації педагогів відігравали також учительські з'їзди (державні, земські, губернські, повітові, міські, літні, різдвяні, великодні), які об'єднували та згуртовували учительську спільноту, давали можливість розв'язувати нагальні питання шкільного життя.

З'ясовано, що на початку ХХ ст. курси підвищення кваліфікації мали на меті насамперед підвищувати загальноосвітній рівень учителів, оскільки більшість з них володіла методикою навчання учнів, на відміну від учителів другої половини ХІХ ст. Особливості функціонування курсів: більша тривалість навчання (півтора-два місяці), більша кількість курсистів (500–700 осіб), ґрунтовніша підготовка організаторів курсів і з'їздів до їх проведення (заздалегідь друкувались оголошення про майбутні курси, розсилалися запрошення курсистам, повідомлялися теми рефератів тощо). У розробці програм курсів і з'їздів активну участь брали шкільні ради, які потім утілювали в життя їх рішення. Принципи проведення курсів і з'їздів: демократичний, гендерний, гуманістичний, трудовий тощо. Були поширені такі самі *форми* підвищення кваліфікації вчителів, як і в попередній період, а саме: денні і вечірні заняття, лекції, бесіди, екскурсії, виставки, практичні заняття, конференції з обміну досвідом, проведення уроків у спеціально організованій при курсах школі тощо. На відміну від попереднього періоду, проводилися також заняття у формі самостійних, практичних і лабораторних робіт. У різних типах інституцій підвищення кваліфікації співвідношення певних форм і методів роботи було неоднаковим. Так, на з'їздах учителів переважали денні та вечірні засідання, конференції з обміну досвідом, а на курсах – лекції, проведення уроків у зразковій школі, бесіди з керівниками курсів.

Виявлено, що на початку ХХ ст. у навчанні курсистів, на відміну від попереднього періоду, велику роль відігравали пошукові *методи*. Учителі писали реферати з різних питань, самостійно опрацьовували частину навчального матеріалу, виконували практичні роботи, проводили досліди. Серед способів оцінювання знань слухачів фігурували: завдання для самостійної роботи на рік, перевірка рефератів учителів, складання іспитів.

Дослідження показало, що з метою підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл для національних меншин в основному проводилися курси, а з'їзди заборонялися владою з політичних міркувань (щоб не допускати об'єднання великої кількості вчителів з різними політичними поглядами). Організаційно-змістові основи підвищення кваліфікації вчителів шкіл для національних меншин в основному були подібними до відповідних основ системи підвищення кваліфікації

вчителів інших типів народних шкіл, оскільки законодавство, яке регламентувало їх проведення, було таким самим. Такі курси мали на меті, крім підвищення рівня освіти вчителів, русифікувати населення в школах. На відміну від курсів для вчителів інших народних шкіл, чимало часу виділялося на вивчення курсистами основ православ'я та російської мови, методики навчання предметів, що викладались у школах та методики навчання мов національних меншин (єврейська, німецька, польська та ін.). Увечері проводилися практичні заняття, а зранку – теоретичні. Оскільки вчителі народних шкіл для національних меншин мали низький рівень знань, то для їх навчання застосовувались в основному словесні методи. На таких курсах використовувалися спеціально розроблені посібники, які після закінчення курсів безкоштовно видавали курсистам. Належна увага приділялася способам оцінювання навчальних досягнень курсистів, серед яких переважали такі: завдання для самостійної роботи на рік, перевірка конспектів уроків, перевірка знань курсистів на початку навчання на курсах та після їх закінчення, усні і письмові іспити.

ВИСНОВКИ

Цілісний і комплексний аналіз організації та функціонування системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл України в другій половині XIX – на початку XX ст. дає підстави для таких висновків:

1. У процесі історіографічного аналізу виокремлено основні періоди досліджень розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл: *перший період* (історіографія імперської доби (1860–1917) охоплює праці педагогів та освітян, де об'єктивно та неупереджено висвітлено роботу перших інституцій підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл, наводяться статистичні дані, звіти та програми їх проведення; *другий період* (історіографія доби Української революції (1917–1920) характеризується висвітленням позитивного досвіду організації учительських курсів і з'їздів як інституцій підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл; *третій період* (історіографія радянської доби (1920–1991) – це критичне осмислення освітньої політики царського уряду та земської освітньої діяльності інституцій підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл у контексті комуністичної ідеології; водночас історико-педагогічні праці вчених цього періоду містять цінний фактологічний матеріал; *четвертий період* (історіографія в умовах незалежної України (з 1991 р.) – об'єктивне й неупереджене висвітлення різних аспектів проблеми формування системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл України українськими істориками педагогіки, істориками та зарубіжними науковцями.

Історіографічний пошук засвідчив відсутність цілісного історико-педагогічного дослідження розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл України у визначених хронологічних і територіальних межах. Такі питання, як організаційно-змістові засади інституцій підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл, особливості їх організації, а також курсів для вчителів шкіл

національних меншин, у досліджуваний період лише побіжно висвітлювалися в працях учених.

Вивчення джерельної бази показало наявність значного масиву недослідженої літератури: маловідомих і невідомих нормативно-правових документів, архівних матеріалів, статей у періодичних виданнях, монографій, мемуарів, методичних посібників для народної школи, брошур вітчизняних педагогів та освітніх діячів. Їх дослідження надало науковим знанням аргументованості й достовірності.

На основі узагальнення ідей вітчизняних педагогів і громадсько-освітніх діячів досліджуваного періоду можна стверджувати, що підвищення кваліфікації вчителів – це багатоаспектне педагогічне явище, мета і зміст якого визначалися освітньою політикою держави, розвитком педагогічної думки та освітньої практики.

Виявлено, що процес підвищення кваліфікації в сучасній науковій, науково-довідковій літературі розглядається як соціальний інститут, етап розвитку особистості, процес навчання, а також як складник загальної системи безперервної освіти особистості.

2. На основі аналізу діяльності інституцій підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл за визначеними критеріями (зміни в нормативній базі, що регламентували діяльність курсів і з'їздів різних типів; громадсько-педагогічне подвижництво, яке впливало на їх еволюцію) розроблено періодизацію розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл з урахуванням суспільно-політичних, соціально-економічних та педагогічних чинників.

Перший період – 1860–1899 рр. – початковий громадсько-педагогічний – зародження організаційних форм підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл, створення окремих елементів системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл (етапи: перший – 1860–1875 рр. – початок діяльності вчительських курсів і з'їздів; другий – 1875–1885 рр. – пошук шляхів в діяльності вчительських курсів; третій – 1885–1899 рр. – значне скорочення кількості курсів і з'їздів для вчителів).

Другий період – 1899–1917 рр. – громадсько-державний – інтенсифікація формування системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл, що характеризувалася створенням мережі інституцій (курси, з'їзди), головною метою яких було розв'язання проблеми нестачі кваліфікованих педагогічних кадрів для народних шкіл. У його межах виділено два етапи: перший – 1899–1906 рр. – поступове збільшення тривалості вчительських курсів та з'їздів, їх урізноманітнення; другий – 1906–1917 рр. – найбільша активізація діяльності педагогічних курсів і з'їздів.

З'ясовано, що в різні історичні періоди на формування системи підвищення кваліфікації народних учителів впливали суспільно-політичні (державна політика уряду, громадсько-педагогічний рух), соціально-економічні (фінансове, матеріальне забезпечення) та педагогічні чинники (стан шкільної освіти, розвиток вищої педагогічної освіти, педагогічної думки).

3. У процесі аналізу джерел виявлено основні *типи інституцій* підвищення кваліфікації вчителів у досліджуваний період, а саме: курси (педагогічні, змішані, загальноосвітні, церковні, сільськогосподарські, предметні, систематичні курси-лекції) та з'їзди (державні, земські, губернські, повітові, міські, літні, різдвяні,

великодні) учителів народних шкіл. Їх основна функція полягала в удосконаленні методичних навичок учителів, підвищенні їхніх загальноосвітнього та загальнокультурного рівнів. Якщо в 60–70-х роках XIX ст. найпоширенішими були елементарні курси-з'їзди, педагогічні курси, основна увага на яких приділялася навчанню вчителів методики проведення уроків, то у 80-х роках почали з'являтися також сільськогосподарські курси, церковні, предметні. На початку XX ст. найбільшого поширення набули загальноосвітні і змішані курси, програми яких частково включали практичні заняття вчителів з дітьми у спеціально організованій школі, натомість програма містила велику кількість загальноосвітніх предметів.

Учительські з'їзди в 60–70-х роках XIX ст. майже не проводилися через недостатню кількість підготовлених учителів, які могли б поділитися власним досвідом. Починаючи з 80-х років XIX ст., їх почали організовувати частіше, а найбільш масовими вони стали на початку XX ст. Робота з'їзду розподілялася по різноманітних секціях, де вчителі обговорювали питання педагогічної теорії та освітньої практики.

4. У ході дослідження виявлено організаційні особливості діяльності курсів і з'їздів як основних інституцій підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл. Їх результативність залежала від державної освітньої політики та громадської ініціативи. У перший період (1860–1899) з метою правового забезпечення підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл Міністерством народної освіти було ухвалено нормативно-правові документи, які регламентували організаційні та методичні аспекти проведення вчительських курсів та з'їздів. У другий період (1899–1917) з'явилися нові документи, проте організатори вчительських курсів та з'їздів користувалися також законодавством попереднього періоду. Провідну роль у досліджуваній період в організації підвищення кваліфікації вчителів відігравали земства, громадські організації, освітні діячі, педагоги, які здійснювали навчальне, методичне та фінансове забезпечення діяльності вчительських курсів та з'їздів. Міністерство народної освіти брало активнішу участь в організації системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл: організовувало та фінансувало деякі вчительські курси.

Особливості організації і проведення вчительських курсів та з'їздів у зазначені періоди були подібними, оскільки нормативні документи, створені Міністерством народної освіти у перший період, регламентували діяльність основних інституцій підвищення кваліфікації вчителів і в другий період. Для проведення вчительських курсів різних типів керівники організовували спеціальну зразкову школу, проводили з учителями теоретичні заняття. Учительські з'їзди обох періодів відбувались у формі засідань, конференцій.

Виявлено відмінні характеристики в організації підвищення кваліфікації народних учителів у визначені періоди. Учительські курси на початку XX ст., які стали організованішими, різноманітнішими, функціонували за ґрунтовнішими програмами при різних навчальних закладах за активної участі їхніх викладачів.

Установлено, що для вчителів народних шкіл національних меншин (євреї, чехи, німці) здебільшого проводилися курси, а з'їзди заборонялися владою з політичних міркувань. Виявлено особливості організації таких курсів (поділ

курсистів на групи відповідно до рівня їхньої підготовки; функціонування курсів за спеціально розробленими програмами та посібниками). З'ясовано, що наприкінці другого періоду вчителі народних шкіл майже повністю були охоплені підвищенням кваліфікації на курсах і з'їздах.

5. На основі аналізу джерел визначено найбільш поширені *форми* підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл у досліджуваний період: лекції, бесіди, екскурсії, виставки, практичні заняття, конференції з обміну досвідом, денні і вечірні заняття, проведення уроків у спеціально організованій при курсах школі тощо. На початку ХХ ст. проводилися також заняття у формі практичних і лабораторних робіт. Установлено *змістові аспекти* системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл – учителі поглиблювали знання з методики навчання основних предметів у школах, педагогіки; ознайомлювалися з новими предметами, введеними до шкільних програм народних шкіл; обговорювали педагогічні проблеми, обмінювалися досвідом викладання.

Аналіз джерел засвідчив, що *зміст* навчання в основних інституціях підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл наприкінці ХІХ ст. спрямовувався на підвищення методичного рівня педагогів, поглиблення знань з предметів, що вони навчали в початковій школі, а на початку ХХ ст. – в основному на підвищення їх загального культурно-освітнього розвитку. З'ясовано, що на курсах учителів для шкіл національних меншин, на відміну від курсів для вчителів інших народних шкіл, чимало часу виділялося на вивчення православ'я та російської мови з метою русифікації національних меншин, на розв'язування елементарних задач з арифметики. Учителів ознайомлювали з методикою навчання різних предметів: арифметики, російської мови, мов національних меншин.

Доведено, що в роботі учительських курсів у другій половині ХІХ ст. для передачі та сприйняття інформації застосовувалися словесні, практичні та наочні *методи*. А на початку ХХ ст., на відміну від попереднього періоду, у навчанні курсистів велику роль відігравали пошукові методи (написання рефератів з різних питань, самостійне опрацювання навчального матеріалу, виконання практичних робіт, проведення дослідів). Оскільки вчителі народних шкіл для національних меншин мали низький рівень знань, то з метою підвищення рівня їх освіти застосовувались в основному словесні методи навчання.

Важливо, що в інституціях підвищення кваліфікації порушувалося питання про необхідність навчання українських дітей рідною мовою.

Виявлено *способи оцінювання знань* слухачів (перевірка знань курсистів на початку навчання на курсах, вечірні бесіди з керівниками, завдання для самостійної роботи на рік, перевірка учительських рефератів, протоколи занять, перевірка конспектів уроків, складання усних і письмових іспитів після закінчення курсів, свідоцтва з одержаними оцінками), *принципи навчання курсистів* (демократичний, гендерний, гуманістичний, трудовий).

Таким чином, розв'язання поставлених завдань уможливило досягнення мети дисертації. Здійснене нами дослідження, однак, не вичерпує всіх аспектів проблеми формування системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Потребують вивчення такі історико-

педагогічні проблеми, як організаційно-змістові основи розвитку системи підвищення кваліфікації учителів на західноукраїнських землях; генеза ідей про підвищення кваліфікації учителів у зарубіжній педагогіці; зарубіжний досвід організації системи підвищення кваліфікації педагогів тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Петрошук Н.Р. З історії становлення системи підвищення кваліфікації учителів в Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. /Н.Р. Петрошук // Пед. процес: теорія і практика : зб. наук. пр./ – Донецьк. Ін-т ринку та соціальної політики, Ін-т пед. осв. і осв. дорослих НАПН України, Благод. фонд ім. Антона Макаренка – Київ, 2010. – Вип. 3. в двох част. (част. II) – С.90–99.
2. Петрошук Н.Р. До проблеми профільного навчання: особливості диференціації освіти та підготовки вчителів (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Н.Р. Петрошук // Рідна шк. – 2011. – № 3. – С. 52–55.
3. Петрошук Н.Р. Підвищення кваліфікації вчителів шкіл національних меншин в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ століття / Н.Р. Петрошук // Наук. часоп. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Серія 16: «Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики». – Київ, 2011. – Вип. 14. – С. 128–132.
4. Петрошук Н.Р. Організаційно-змістові засади підвищення кваліфікації вчителів в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ століття) / Н.Р. Петрошук // Педагогічна освіта: теорія і практика: зб. наук. пр. / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, Ін-т проблем виховання НАПН України. – Київ, 2012. – № 18. – С. 8–11.
5. Петрошук Н.Р. Система підвищення кваліфікації вчителів для народних шкіл в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ століття): історіографія питання [Електронний ресурс] / Н.Р. Петрошук // Освітолог. дискурс. – 2014. – № 1. – С. 182–193. – Режим доступу: od.kubg.edu.ua. – Назва з екрана.
6. Петрошук Н.Р. Проблема підвищення кваліфікації вчителів у роботі освітянських з'їздів в Україні (кінець ХІХ ст.) / Н.Р. Петрошук // Педагогічний дискурс: зб. наук. пр. / Хмельниц. гуманіт.-пед. акад. – Хмельницький, 2014. – Вип. 16. – С. 146–150.
7. Петрошук Н.Р. Содержание и организация повышения квалификации на учительских съездах в Украине (начало ХХ в.) / Н.Р. Петрошук // Вестн. Актюбин. регион. гос. ун-та им. К. Жубанова. – 2014. – № 2. – С. 179–184.
8. Петрошук Н.Р. Государственная политика царского правительства по вопросу повышения квалификации учителей народных школ в Украине (конец ХІХ – начало ХХ в.) / Н.Р. Петрошук // Азимут науч. исслед.: педагогика и психология. – 2014. – № 2 (7) – С. 68–71.
9. Петрошук Н.Р. Розвиток системи підвищення кваліфікації учителів в Україні (II половина ХІХ ст. – 1917 р.) / Н.Р. Петрошук // Зб. наук. пр. Нац. наук.-дослід. ін-ту українознавства та всесвіт. історії / Наук.-дослід. ін-т українознавства та всесвіт. історії; [редкол.: П.П. Кононенко, Б.М. Ажнюк, Л.В. Грицик]. – Київ: Укр. агентство інформації та друку «Рада», 2011. – Т. ХХVІІІ. – С. 161–164.

10. Петрошук Н.Р. З історії проведення учительських з'їздів наприкінці XIX – на початку XX століття в Україні (на матеріалах Київського навчального округу) / Н.Р. Петрошук // Освітологія – науковий напрям інтегрованого пізнання освіти: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / Київ. ун-т Бориса Грінченка; [редкол.: В.О. Огнев'юк, Л.Л. Хоружа, С.О. Сисоєва та ін.]. – Київ: Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2010. – С. 137–141.

11. Петрошук Н.Р. Змістові та організаційні характеристики діяльності Фребелівських вчительських курсів у Києві в 1912 р. / Н.Р. Петрошук // Київ у соціокультурному просторі XIX–XXI століть: національний та європейський контекст: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. / Київ. ун-т Бориса Грінченка; [редкол.: В. О. Огнев'юк, Л. Л. Хоружа, К. О. Линьов та ін.]. – Київ: Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка, 2011. – С. 118–122.

12. Петрошук Н.Р. Організаційні та змістові характеристики проведення предметних учительських курсів на території Російської імперії на початку XX століття / Н.Р. Петрошук, О.М. Петрошук // Сучасна україністика, проблеми мови, літератури та культури: зб. пр. Міжнар. конф. VI Оломоуцький симпозиум українців, Оломоуц, 23–25 серп. 2012 р. – С. 266–269.

13. Петрошук Н.Р. Діяльність просвітницьких товариств з метою підвищення кваліфікації вчителів для народних шкіл в Україні кінця XIX – початку XX століття / Н.Р. Петрошук // Сучасна політична нація: духовно-моральні, культурно-етичні та соціально-економічні засади розвитку: матеріали XIV наук.-практ. конф. – Київ: ВНЗ «Нац. акад. упр.», 2014. – С. 180–181.

АНОТАЦІЇ

Петрошук Н.Р. Розвиток системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні другої половини XIX – початку XX століття. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2016.

У дисертації подано цілісну картину розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні другої половини XIX – початку XX століття.

Проаналізовано й систематизовано історіографію та джерельну базу з проблеми дослідження. Визначено та обґрунтовано періоди розвитку системи підвищення кваліфікації вчителів народних шкіл в Україні (друга половина XIX – початок XX століття), а саме: I період (1860–1899) – початковий громадсько-педагогічний, II період (1899–1917) громадсько-державний, в межах яких виокремлено п'ять етапів.

Визначено основні типи інституцій підвищення кваліфікації вчителів у досліджуваний період, а саме: курси (педагогічні, змішані, загальноосвітні, церковні, сільськогосподарські, предметні, систематичні курси-лекції) та з'їзди

(державні, земські, губернські, повітові, міські, літні, різдвяні, великодні) учителів народних шкіл; організаційно-змістові особливості основних інституцій підвищення кваліфікації (курси, з'їзди), форми, методи, періоди їх діяльності; висвітлено внесок громадських організацій, земств та окремих громадських діячів у підвищення кваліфікації народних учителів.

До наукового обігу введено невідомі та маловідомі документи, що розширюють уявлення про розвиток системи підвищення кваліфікації народних учителів досліджуваного періоду.

Теоретичні положення дисертації, джерельна база, поданий у додатках фактологічний матеріал можуть використовуватися при укладанні курсів історії педагогіки, написанні підручників і посібників з історії освіти, для подальших наукових історико-педагогічних досліджень.

Ключові слова: учитель, народна школа, підвищення кваліфікації, інституції підвищення кваліфікації вчителів, курси, з'їзди.

Петрошук Н.Р. Развитие системы повышения квалификации учителей народных школ в Украине второй половины XIX – начала XX века. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2016.

В диссертации представлено целостное исследование развития системы повышения квалификации учителей народных школ в Украине второй половины XIX – начала XX века.

Проанализировано и систематизировано историографию и первоисточники проблемы исследования. Разработано периодизацию развития системы повышения квалификации учителей народных школ в Украине в очерченных хронологических рамках. Обосновано следующие периоды: I период (1860–1899) – начальный общественно-педагогический, II период (1899–1917) – общественно-государственный, в рамках которых выделено пять этапов.

Определены основные типы институций повышения квалификации, а именно: курсы (педагогические, смешанные, общеобразовательные, церковные, сельскохозяйственные, предметные, систематические курсы-лекции) и съезды (государственные, земские, губернские, уездные, городские, летние, рождественские, пасхальные) учителей народных школ; организационно-смысловые особенности основных институций повышения квалификации (курсы и съезды), формы, методы; периоды их деятельности; освещён вклад общественных организаций, земств, отдельных общественных деятелей в повышение квалификации учителей народных школ.

В научный оборот введены неизвестные и малоизвестные документы, которые расширяют представление о развитии системы повышения квалификации учителей народных школ исследуемого периода.

Теоретические положения диссертации, её источники, представленный в приложениях фактологический материал могут быть использованы при составлении

курсов истории педагогики, создании учебников и пособий по истории образования, для дальнейших научных историко-педагогических исследований.

Ключевые слова: учитель, народная школа, повышение квалификации, институции повышения квалификации учителей, курсы, съезды.

Petroschuk N.R. Development of training teachers of public schools in Ukraine the second half of the XIX beginning – of the XX century. – As a manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Pedagogic Sciences, specialty 13.00.01 – general pedagogy and history of pedagogy.–Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2016.

The dissertation presents a complete picture of the system of training teachers for public schools in the Ukraine second half of the XIX – beginning of the XX century. The dissertation covers the organizational form and content guidelines for the development system of training teachers for public schools in Ukraine at the second half of the XIX – beginning of the XX century; reasonable period of institutional system of teacher training (I period – the 1860–1899 – basic socio-pedagogical, organizational forms of the origin of the system (Teacher courses and congresses), the creation of individual elements, the second period – the 1899–1917 – public-State, intensification of forming the system of training, which was characterized by the expansion of the network of institutions (courses, congresses), improving the semantic foundations of their activities); Author determined and revealed comparative comparable in terms of the types and functions of institutions training teachers for public schools (for both periods were characterized courses–general, educational, religious, mixed, subject, agricultural, lecture courses – and Congresses – national, provincial, county and city – and the corresponding learning – interviews, lectures, conferences to exchange experiences, workshops, self-study, guided tours, exhibitions, etc.); disclosed the purpose of training (educational, developmental, educational); key principles that determine the content of training teachers for public schools (democratic, gender, humanist, employment); singled organizational features of training institutions characteristic of both periods (the organization of a special model school, with teachers of theoretical lessons, teachers functioning congresses in the form of conferences to exchange experience); revealed excellent characteristics (in the second period – an increase in the duration of courses and meetings, number of participants, a higher level of organization, diversifying types of teachers’ courses); The features courses for minority teachers (specially designed programs and manuals, exams at the end of courses, congresses authorities ban teachers minority).

The study identified organizational characteristics of courses and congresses both major forms of training people’s teachers. Their effectiveness depended on public policy and public education initiatives. In the first period (1860–1899) with the aim of providing legal training teachers folk Ministry of Education adopted normative documents regulating organizational and methodological aspects of teachers’ courses and congresses. In the second period (1899–1917), new documents, but organizers teachers’ courses and congresses used the law as the previous period. The leading role in the study period of training in folk played teachers, community organizations, educational leaders, teachers who conduct educational, methodological and financial support of the teachers’ courses

and congresses. In the second period (1899–1917) Ministry of Education took active part in the organization of training of teachers of public schools, organized and funded by some teachers' courses.

Features of the organization and carrying out teachers' courses and congresses in this period were similar because the regulations created the Ministry of Education in the first period, regulating the activities of major institutions and teacher training in the second period. For the teachers' courses of different types of leaders organized a special exemplary school teachers performed theoretical studies. Teachers congresses both periods occurred in the form of meetings and conferences.

Found in the distinctive characteristics of people's training teachers in certain periods. Teachers courses in the early twentieth century became more organized, diverse, operated by thoroughly programs at various educational institutions with the active participation of their teachers.

Established that teachers of public schools of national minorities (Jews, Czechs, Germans) are mostly held courses and congresses authorities banned political reasons.

The most common forms of people's professional development of teachers in the study period: lectures, talks, tours, exhibitions, workshops and conferences to exchange experiences, day and evening classes, lessons in courses organized at school and so on. In the early twentieth century there were also lessons in the form of practical and laboratory work

To put scientific use unknown and little-known documents that extend the idea of developing a system of training teachers folk study period.

The theoretical thesis, source base, in Annex factual material can be used at the conclusion History courses pedagogy, writing textbooks on history education for future historical research and teaching studios.

Keywords: teacher, public school, training, institutions and teacher training, courses, congresses.